

Səbnəm MƏMMƏDOVA
AMEA Folklor İnstitutu
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, elmi işçi
shebnem.memmedova1981@mail.ru

AZƏRBAYCAN VƏ QARAQALPAQ ƏFSANƏLƏRİNİN MÖVZU, MOTİV, SÜJET VƏ OBRAZLARININ MÜQAYİSƏLİ ÖYRƏNİLMƏSİ

Açar sözlər: əfsanə, tematik qrup, digər janrlardan fərqli element və motivlərin əlaqəsi, yaxınlıq və fərqlilik, süjetlərin qurulması.

SUMMARY

COMPARATIVE STUDY OF THEMES, MOTIVES, PLOTS AND IMAGES OF AZERBAIJANI AND KARAKALPAK LEGENDS

The article examines the peculiarities of Azerbaijani and Karakalpak legends, their themes, motives, plots and images, as well as their difference from other genres of folklore. The study of the legends of these peoples shows that they are connected with myths, fairy tales, epic images in many ways, and differ from them due to their conciseness and conciseness. The main thematic groups of Azerbaijani and Karakalpak legends were identified in the material, attention was paid to the ideological and artistic essence of the genre. A whole layer of Azerbaijani legends is presented, as well as Karakalpak legends, hitherto unknown in Azerbaijani folklore, which differ not only in purely local, historical and national flavor, but also in a number of other elements with similar features to Azerbaijani legends.

Key words: legend, thematic group, difference from other genres, connection of elements and motifs, proximity and difference, plot construction.

РЕЗЮМЕ

СОПОСТАВИТЕЛЬНОЕ ИЗУЧЕНИЕ ТЕМ, МОТИВОВ, СЮЖЕТОВ И ОБРАЗОВ АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ И КАРАКАЛПАКСКИХ ЛЕГЕНД

В представленной статье изучаются особенности азербайджанских и каракалпакских легенд, их темы, мотивы, сюжеты и образы, а также их отличие от других жанров фольклора. Изучение легенд этих народов показывает, что они многими чертами связаны с мифами, сказками, эпическими образцами, и отличаются от них благодаря своей сжатости и лаконичности. В материале обозначили основные тематические группы азербайджанских и каракалпакских легенд, обращено внимание на идейно-художественную суть жанра. Представлен целый пласт азербайджанских легенд, а также доселе неизвестной в азербайджанской фольклористике каракалпакские легенды, отличающиеся не только сугубо местным, историческим и национальным колоритом, но и целым рядом других элементов именованных сходные черты с азербайджанскими легендами.

Ключевые слова: легенда, тематическая группа, отличие от других жанров, связь элементов и мотивов, близость и отличие, построение сюжетов.

Azərbaycan və qaraqalpaq əfsanə və rəvayətlərinin janr diferensiasiyası da-
 im tədqiqatçıları maraqlandırır, məsələyə indiyə qədər yetərincə aktual münasibət
 bəslənilsə də, onların konkret fərqləndirilmə kriteriyaları işlənib hazırlanmamış-

dır. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, bu çatışmazlıq nəinki Azərbaycan və qaraqalpaq, həm də rus folklorşünaslığında və digər xalqların şifahi repertuarında problem olaraq qalmaqdadır. Bununla belə, janrın nəzəri məsələlərinin öyrənilməsində V.Y.Proppun fikrincə nəsr təhkiyəsində iki prinsipial fərqli sahə mövcuddur. Onlardan biri nağıl, ikincisi nağıla aid edilməyən nəsr nümunələridir ki, onlar bədii yaradıcılıqda gerçəkliyə münasibət obyektini kimi ziddiyyətdədir (9, c. 157).

Əfsanələr türk xalqları, o cümlədən Azərbaycan və qaraqalpaq xalqlarının tarixində öz mütəhərriqliyi ilə seçilən janrlardandır. Əksər folklorşünaslar əfsanənin farsca “əfsanə” sözündən olduğunu dilə gətirməkdədirlər. Bu təxminən yunanların “mif”, ərəblərin “usturə”, rus və Qərbi Avropa xalqlarında “legenda” terminləri ilə üst-üstə düşən ifadədir (5, s. 121).

“Əfsanə” dedikdə nəyi başa düşürük?! Miflərdən əfsanələr və rituallar asılı deyil, rəvayətlər dediyimiz isə keçmişə, indiyə və gələcəyə aid edilə bilər, sehri nağıllardan isə əfsanələr, möcüzələrlə bağlı sanki uyğun hadisələr haqqında danışılır. Dinlə, xülyayla zəngin olan xalq hekayətləri xüsusi bir janr formasına çevrilir. Belə hekayətlərin əksəriyyəti xalqın etnik düşüncəsi ilə birbaşa bağlı olmuşdur. “Əfsanə” terminoloji baxımdan orta əsrlər yazılı ədəbiyyatında (həm də latın dilində “legenda” – yəni oxunulması) kifayət qədər populyar bir növ kimi nəzərdən keçirilirdi. Əfsanə forma etibarını ilə elə bir prozaik epik janrdır ki, keçmişdə baş vermiş hadisələr, simalar, şəxsiyyətlər və s. haqqında bəhs edilir. Əfsanə süjetli janr olsa da, ondakı süjet adətən mürəkkəb təhkiyə ilə çevrələnmişdir. Əfsanə kiçik epizodlu, yaxud tək epizodlu olur. Əfsanələrdə yer almış hadisələrə adətən həqiqətə uyğunluq qoşulur, əlavə edilir. Çünki hekayətçi və dinləyicilər adətən danışılanın gerçəklik olduğuna inanırdılar. Bununla belə, əfsanədəki hadisə və personajlar xülyadır. Eyni zamanda orada fantastika da az deyildir. Əfsanələrin mühüm süjet elementi ayrı-ayrı şəxslər tərəfindən sehri şəkildə ortaya çıxan möcüzələrdir.

Füzuli Bayat türkiyəli folklorşünas A.Püsküllüoğluya söykənərək əfsanəni terminoloji baxımdan “söyləmə” mənasına yaxınlaşdırır (11). Eyni zamanda tədqiqatçı onu da yazır ki, Anadoluda, Azərbaycanda, Orta Asiyada əfsanə termini işlədilir ki, onların növ və janr özəlliyi eynidir. Xalq arasında bəzən əfsanəyə rəvayət, mənəbə, əsatir deyildiyi də olmuşdur. Bununla belə, o, bu dörd anlayışlar arasında fərqlərin də olduğunu etiraf edib, söyləyir ki, “əfsanə” sözü fars mənşəli “əfsanə” sözündən olub, mənası nağıl, əsl olmayan hekayə, dillərə düşən hadisə, daha geniş mənada dastan deməkdir (3, s. 186). Biz də tanınmış folklorşünasın belə izahı ilə razıyıq. Çünki doğrudan da əfsanə ağızdan ağıza keçib, insanların yadında yaşayan xalq ədəbiyyatı kimi kifayət qədər maraqlı bir janrdır. Bundan başqa, əfsanə folklor janrlarından özünün tarixə yaxınlığı, tarixi olaylar, hadisələr və tanınmış şəxsiyyətlərlə bağlı söylənilən örnəklər kimi də diqqəti cəlb edir.

Azərbaycan və qaraqalpaq əfsanələrinin süjet tərkibi və personajları yetərin-cə çeşidlidir. Buradakı süjetlərin əksəriyyəti dünyanın yaranması, axırı, Adəm və

Həvvə, İslam dini, Məhəmməd peyğəmbər, imamlar, əlilər, müəqddəslər və s. bağlıdır.

Əfsanələr nəinki yazılı ədəbiyyat və onun təsiri ilə yaranan əsərlər, həm də digər folklor janrlarından fərqlənir. Rəvayətdən isə onlar onunla fərqlənir ki, bu nümunələrin əsasındakı təhkiyədə fantastik hadisələr durur.

Bəs əfsanələr nağıllardan nə ilə fərqlənir? Başlıca fərq ondan ibarətdir ki, əgər nağıl süjeti “mücüzələr” üzərində qurulursa, əfsanə “mücüzə” üzərində dayanır və bunlar müqəddəs ruhlar tərəfindən həyata keçirilir. Əgər nağıl müəyyən ədəbi xüsusiyyəti olan möhkəm kristallaşmış janr formasıdırsa, əfsanə müstəqil janr formasıdır. Eyni zamanda əfsanə nağılın struktur xüsusiyyəti olan sabit başlanğıcı ondan mənimsəyə bilir. Lakin bu cəhət onun özü üçün o qədər də səciyyəvi deyildir. Əgər nağıldakılar kəndlilər, çobanlar, keçəllər, təlxəklər, xanlar, şahlar, qazilər, mollalardırsa, əfsanələrdə onlara həm də müqəddəslər qoşulurlar (8, c. 134).

Öz formasına görə əfsanələr xeyli hallarda məişət nağılları ilə yaxınlaşır. Elə buna görə də onların bir sırasında süjetlərin satirik izahı da kifayət qədər yer almışdır.

Azərbaycan və qaraqalpaq əfsanələri öz mövzu, süjet və personajları baxımından heç də həmcins deyildir. Bu da təbiidir ki, onların mövzu və xüsusiyyətləri ilə personajların xüsusiyyətləri əlaqəlidir, bir aradadır.

Azərbaycan və qaraqalpaq əfsanələrini təxminən aşağıdakı tematik qruplar üzrə təsnif etmək olar:

1. Dünyanın yaranması, günəşin, ayın, ulduzların, yerin və səmanın mənşəyi ilə bağlı əfsanələr. Onların xeyli hissəsi islam motivləri ilə bağlı olsa da, bununla belə, onlardan hər birini özünəməxsus şəkildə izah edir. Bundan başqa, bu tipli əfsanələrdə həm də xeyli büt-pərəstlik elementləri mövcuddur;

2. Heyvanlar haqqında əfsanələr. Bu əfsanələrdə heyvanların, quşların və balıqların mənşəyindən bəhs olunmaqla, həm də onların mənşə ilə bağlı xüsusiyyətləri izah olunur;

3. Allah, islam peyğəmbəri, müqəddəslər, imamlar, onların həyatı ilə bağlı hekayətlər, cənnət və cəhənnəmin, müqəddəs ruhların insanlara, əsasən də əməkçilərə, zəhmətkeşlərə, kasıb insanlara köməyini əks etdirən əfsanələr;

4. Bəd ruhların cəzalandırılması, günahkarların bağışlanması ilə bağlı əfsanələr. Bu tipli əfsanələrdə bədlərin kasıb, məzlumlara, ya yolçuya kömək etməkdən imtina etməsi, yaxud buna görə onun cəzalandırılması, xeyirxahın isə mükafatlandırılması. Əlbəttə, bu tipli süjetlərə biz nağıllarda;

5. Elə əfsanələr də vardır ki, onlarda xalq gözləntiləri və qayğıları ifadə olunmuşdur. Onlar sosial-utopik əfsanələr adlandırılır. Eyni zamanda onlara uzaq xoşbəxt ölkələr, şahlar haqqında hekayətlər də daxil edilir.

Bundan başqa, əfsanələrin elə qrupları da vardır ki, onlar ailə motivi ilə bağlıdır. Bu tipli əfsanələrdə təhkiyə arvadla ər, oğulla ana, qardaşla bacı və s. arasın-

da qurulur. Xeyli hallarda bu münasibətlər həm də dini və bütperəstlik anlayışları zəminində ortaya qoyulur.

Yuxarıda göstərdiyimiz janr təsnifatından başqa biz əfsanələrin daha bir neçə sırasının adlarını çəkmə bilirik:

1. Astral təsəvvürlər, səma cismləri və bürcrlərlə bağlı əfsanələr.
2. Bitki və heyvanlar aləmi ilə bağlı əfsanələr.
3. Toponomik əfsanələr.
4. Tarixi şəxsiyyətlər, el, tayfa və qövm adı ilə bağlı əfsanələr.
5. Dini əfsanələr.

Təbii ki, belə olduqda burada əfsanələr miflə, qismən də rəvayət və mənka-bəllərlə qarışdırılmış olar.

Əfsanələrdə nağıllarda olduğu kimi şər daim cəzalandırılır. Əfsanələrin arasında satirik motivlər xüsusi şəkildə dayanmaqdadır. Məhz bu tipli əfsanələr sosial-məişət nağıllarına yaxın olmaqla, müəyyən sosial xarakterə malikdir.

Xalq fikri və canatmaları ilə yaxın əlaqədə olan əfsanə janrı daim ideyalar ifadəçisi kimi xalqın hakimiyyətə qarşı mövqedə dayandığını nümayiş etdirirdi. Xülyanın sosial kəskinliyi şübhə doğurmurdu. Əfsanələrin müsbət personajları olan müqəddəslər öz gəzintiləri zamanı yalnız yaxşı işlər törətməklə məşğul olurlar, ədalətli məhkəmə qururlar, mənfiləri cəzalandırırdılar. Yuxarıda söylədiyimiz kimi, öz formasına görə əfsanələr məişət nağılları ilə daha çox yaxınlaşa bilər. Heç də təsadüfi deyildir ki, onlardan bəziləri müqəddəs kitabların süjetlərini həm də satirik yöndə izah edir (1, c. 224).

Əfsanələrin ideya-bədii mahiyyəti ondadır ki, onların mətnində gerçəkliyin xalq tərəfindən başa düşülməsi və izahı dayanmışdır. Burada eyni zamanda təsəvvür olunan hadisələr və personajların xalq izahı ortadadır. Bununla belə, əfsanələrdə ictimai qrupların sosial psixologiyası da öz əksini tapmışdır.

Əfsanələrdə dini nəsihətlər də yer almışdır ki, onlarda sosial xarakter özünü göstərməkdədir. Məsələn, müqəddəslər və təbiət qüvvələri ağaya, mollaya, tacirə yox, kəndliyə daha çox kömək edir.

Əfsanələrin ideya tərəfi özünü əksər hallarda onda göstərir ki, onlarda hadisələrə və şəxslərə dəyər vermə kəndli mənafeyi prizmasından təsvir olunur. Ümumiyyətlə, əfsanə söz sənəti üçün olduqca mühüm əsərdir. Nağıllar kimi əfsanələr də əsil bacarıqlı söz ustaları tərəfindən söylənilir. Əfsanələrdə süjet, yaxud epizodun qurulma ustalığı özünü onda göstərir ki, onlar əsərin əsil mahiyyətini açmağa xidmət etməyə, xarakterlərin özünəməxsusluğuna, personajların mahiyyətini ortaya qoymağa kömək edir. Bədii məharət isə özünü onda nümayiş etdirir ki, fantatika və yumor orada ifşanın sərt və ciddi vasitəsinə çevrilir.

Bunları qeyd edərkən eyni zamanda əfsanənin digər janrlarla oxşar və fərqli cəhətlərini də bilməyə ehtiyac duyulur. Buna görə də bir sıra mənbələrdə əfsanələrə necə tərif verildiyinə nəzər salmaq kifayət edər. Məsələn, türkiyəli folklorşünas M.N.Özon "Ədəbiyyat və tənqid sözlüyü"ndə bunu aşağıdakı şəkildə təsvir edir:

"Bir təbiət hadisəsini, bir varlığın meydana gəlişini, təbiət ünsürlərindən birində olan bir dəyişikliyi, aqlın ala bilməyəcəyi fəvqəladə xüsusiyyətlərlə nəql edən hekayə. Bunun əsasını təşkil edən hadisə xalqın təxəyyülündə formaca dəyişərək ağızdan-ağıza, nəsildən-nəsilə keçir" (10, s. 74). Digər türkiyəli mütəxəssis N.P.Boratava görə isə "əfsanənin başlıca xüsusiyyəti onun inanış mövzusu olmasıdır. Onun nəql etdiyi şeylər doğru, həqiqətən olmuş şeylər kimi məqbul olaraq qəbul edilir (2, s. 106).

Bütün bunlar göstərir ki, əfsanələrin nəinki Türkiyə alimləri, həm də rus, Azərbaycan, qaraqalpaq və digər xalqların tədqiqatçıları arasında yetərinə çoxlu sayda izahları mövcuddur. Bu təkcə əfsanələrin izahını yox, həm də onların müxtəlif araşdırmaçılarda çeşidli təsnifatlarını da görmək mümkündür. Məsələn, N.P.Boratavin diferensiasiyasında əfsanələrin 4 geniş fəslə və 22 bəndi əhatə edən izahları verilir. Bu fəsil və bəndlərin hamısında digər xalqların təsnifatı təqdim olunsa da, onların bu şəkildə açılmasına o qədər də lüzum duyulmur. Buna baxmayaraq, folklorşünaslıqda yaradılış, tarixi, mənşə, xəzinə, hökmdarlar, ictimai təbəqələr, siniflər, fəlakətlər, savaqlar, fəthlər, istilalar, qeyri-adi varlıqlar, alın yazısı, ölüm, qorxulu yerlər, qoruyucular, cinlər, pirlər, əjdahalar, şeytanlar, xəstəlik və şikəstlik, sehribaz, əfsunçu, miflik səciyyəli heyvan və bitkilər (adamotu) əfsanələr, toponimik əfsanələrin (məsələn, azərbaycanlılarda "Qız qalası", "Gəlin qayası", "Çoban və qoyun sürüsü", "Camiş daşı əfsanəsi", "Bəzz qalası", "Arpaçay əfsanəsi", "Babək qalası", "İtqıran"); qaraqalpaqlarda ("Ağcagöl", "Adakqala", "Müytən", "Damdıbulaq", "Bibi-Fatma", "Həbib Məlik" və s.) müəyyən tarixi əsas olmaqla özündə vətən sevgisi, yurd həsrətini səciyyələndirməkdədir. Bundan başqa, tarixiliyini itirib əfsanəyə dönmüş Tomiris, Astıyaq, Xızır, Babək və başqaları ilə bağlı əfsanələr qaraqalpaqlarda da yetərinədir.

Azərbaycan əfsanələri içində "Günəşlə Ay", "Həzrət Süleymanla Bilqeyis", "Qurdoğlu", "Səməndər quşu", "Dirilik quşu", "Səməndər", "Yusif-Nəsim quşu", "Hüt-hüt quşu", "İlan dağ", "Şanapipik quşu", "Yapalaq quşu", "Turac", "Pərvanə ilə od", "İlanla qaranquş", "Bülbül nəğməsi", "Bənövşə", "Lələ", "Nərgiz", "Qızboyu", "Bənövşə ilə lələ" və s. (4, s. 29-44) kimi əfsanələri də qeyd edə bilirik ki, onlar mövzu baxımından fərqli olduğu kimi, ideya-məzmun etibarlı ilə də kifayət qədər rəngarəngdir. Bundan başqa "Qızıl quş və xoruz", "Əshabi-Kəhf", "Nohur gölü", "Süleyman", "Talış əfsanələri", "Pəri qala", "Gültəkin", "Nohur gölü", "Aldadən şümşad əsası", "Aldadə və Bəxtiyar dağı", "Mahpeykər əfsanəsi", "İki dənizin birləşməsi", "Şeyx Sənan", "Şamaxı qız qalası", "Dədə günəş əfsanəsi" və s. kimi çoxsaylı əfsanələr də söylənilməkdədir.

Qaraqalpaqların da folklor yaradıcılığında mifləşmiş əfsanələr və sırf əfsanələr geniş yer tutur. Bu örnəklər "Qaraqalpaq folkloru" külliyyatının 8-ci kitabının 77-87-ci cildlərində (7, c. 13-80) və qaraqalpaq folklorşünası T.Kanaatovun "Qaraqalpaq xalq əfsanələri" kitablarında (6, c. 40) yer almışdır. Adını çəkdiyimiz cildə təqdim olunmuş aşağıdakı mifləşən əfsanələr sırasında "Aləmin yaradılma-

si”, “Əzazil qisası”, “Məhəmməd peyğəmbərin ərşə çıxması”, “Adəm əleyhissələmin qisası”, “Adəm ata və Həvvə nənə”, “Adəm ata və Həvvə nənənin duyğusu”, “Yerin yaranması”, “Kiyəli qaradaş”, “Topansuyu”, “Tequrqazi ulduzu”, “Çolpanla Ülkərin dartışı”, “Ülkərin sinlisi”, “Şeytan”, “Eşşəkqırılan”, “Ayla gün”, “Taksırman”, “Gün necə qızarıb çıxır, necə qızarıb batır”, “Peyğəmbər qızı”, “Quş yolu”, “Su pərisi”, “Zülqədər padşah”, “Süleyman peyğəmbər”, “Süleymanın əngüştər üzüyü”, “Süleyman paşa və kənizi”, “Bülbül”, “Sağsağan”, “Donuz”, “İt”, “Bödene”, “Xəkke”, “Pışik”, “Qumru”, “Akkuy” və s.; sırf əfsanələr “Abihəyat-məngi dirilik çeşməsi”, “İskəndər Zülqərneyn”, “İskəndər Zülqərneynin buy-nuzu var”, “Quşlar padşahı”, “Qorqud baba”, “Qorqudun göri”, Hara getsən Qorqudun göri”, “Qorqud Ata haqqında əfsanə”, “Gümbəzi dəyyar”, “Barakın tamı”, “İbrahim səhabənin balası İsmayılı qurbanlığa verirəm”, “Bibiməryəm və İsa peyğəmbər”, “İsa peyğəmbərin kamalı”, “Yusif peyğəmbər”, “Həzrət Əli ilə Kəsikbaş batır”, “Xıdır ata”, “Salih peyğəmbər”, “Məhəmməd peyğəmbər”, “Həbib Məlik”, “Həkim loğman – Kəramətli təbib”, “Koblanın doğuluşu” “Elin sağından bala və kəramətli işan”, “Xarəzmşah və Nazlımخان gözəl”, “Surə”, “İşan və Qədir Ata”, “Şıbilıy Ata”, “Xəyallar xanlığı haqqında əfsanə”, “Ağcagöl”, “Töktay”, “Müytən”, “Heydər”, “Əyyam Kempir”, “Samanbay”, “Həkim Ata”, “Ana Xəyyayi”, “Bibi Fatma”, “İskəndər Zülqərneynin anasına məktubu”, “Mönnəbatır və Cəzti-dək”, “Ketenlər”, “Törəbəy xanım”, “Nazlımخان gözəl” və s. (7, c. 13-80) kimi əfsanələrin adlarını çəkə bilərik.

Hər iki xalqın əfsanələrində diqqəti cəlb edən peyğəmbərlərlə, İskəndərlə, Loğmanla, Qorqudla, Həzrət Əli ilə, Həvvə ana ilə bağlı nümunələr geniş yer tutur. Maraqlıdır ki, qaraqalpaq folklorşünasları “Qaraqalpaq folkloru” 100 cildliyinin 77-87-ci cildində Qorqud Ata ilə bağlı dörd müxtəlif əfsanə yerləşdirmişlər.

Beləliklə, Azərbaycan və qaraqalpaq əfsanələrini müqayisəli aspektdə öyrənərkən görürük ki, hər iki xalqın əfsanə repertuarında bir-birinə yetərincə mövzu, motiv, süjet və obrazlar baxımından olduqca çoxsaylı yaxın nümunələr vardır. Bu yaxınlıq əsasən əski dövrləri əks etdirən örnəklərlə, islam dini, peyğəmbərlərlə, imamlarla, tarixi şəxsiyyət və personajlarla və s. daha çox bağlıdır. Növbəti məqalələrimizdə Azərbaycan və qaraqalpaq əfsanələrini daha sistemli və ardıcıl araşdırmağa çalışacağıq.

ƏDƏBİYYAT

1. Аникин В.П., Круглов Ю.Г. Русское народное поэтическое творчество. Учебник для студентов педагогических институтов. Изд. второе, дополн. Л., «Просвещение», 1987, 479 с.
2. Boratav N.P. Soruda türk halk edebiyatı. İstanbul, 1969
3. Bayat F. Folklor dərsləri. Bakı, “Elm və təhsil”, 2012, 424 s.
4. Əfsanələr // Azərbaycan klassik ədəbiyyatı kitabxanası. 20 cildə. 1 c. Bakı, “Elm” nəşriyyatı, 1982

5. Hacıyeva M., Rıhtım M. Folklor və təsəvvüf ədəbiyyatı sözlüyü. Bakı, “Nurlan”, 2009, 330 s.
6. Канатов Т. Каракалпак халык эпсаналары. Нөкис, «Каракалпакстан», 2000, 40 б.
7. Каракалпак фольклоры. Т.77-87. Вас редактор Н.К.Аимбетов. Нөкис, «Илим», 2014
8. Кравцов Н.И. Лазутин С.Г. Русское устное народное творчество. Учебник для филол. фак. ун-тов. М., «Высшая школа», 1977, 375 с.
9. Пропп В.Я. Жанровый состав русского фольклора // «Советская этнография», 1965, № 4
10. Özön M.N. Edebiyat ve tenkid sözlüyü. İstanbul, 1954
11. Püsküllüoğlu A. Anadolu əfsanələri. İstanbul.

